

In Oezbekistan

'In de periode van stagnatie leden de mensen aan verouderde denkpatronen.' Ook in het diepe, islamitische zuiden van de Sovjet-Unie. 'Die periode is nu met de perestrojka afgesloten,' legt de partij-ideologe uit. 'De boeren moeten weer baas worden van het land, zoals Lenin dat wilde,' zegt de kolchoze-voorzitter. 'Er is geen God behalve Allah,' oordeelt de partijsecretaris.

door **GERARD JACOBS** en **HANS OLINK**

DE OOGST IS LAAT. DE BOEREN hebben haast. In de bergen aan de horizon valt de eerste sneeuw. Tot diep in de nacht rijden de machines over de katoenvelden. Lange rijen vrouwen en kinderen schuifelen gebukt tussen de planten door. Ze verzamelen de katoenbollen die de machine aan de planten heeft laten zitten in grote zakken die om hun nek bungelen. Aan de rand van het veld weegt de brigadeleider de volle zakken en schrijft bij het licht van een auto-koplamp het gewicht in een schrift. 'Wit goud,' zegt hij. 'De rijkdom van Oezbekistan.'

De boerderij ligt aan de oude, Aziatische zijderoute. Aan gene zijde van de bergen ligt Afghanistan, tweehonderd kilometer naar het zuiden. We hadden de sovjet-autoriteiten toestemming gevraagd om twee dagen te logeren op een kolchoze.

Wij verwachtten een armoedige boerderij op het eind van een kronkelig modderpad. Zij bieden ons een modelboerderij: 18 000 mensen, verdeeld over 48 dorpen of brigades, zoals de partijsecretaris die ons begeleidt ze noemt.

De rondleiding begint in het culturele centrum, naast de supermarkt. De muren zijn volgeschilderd: 'Een leven zonder arbeid adelt niet'. De partijsecretaris van de kolchoze heeft het zelf verzonnen. 'Kunst moet de mensheid dienen,' declameert hij trots. Achter onze rug begint Alex, onze tolk uit Moskou, zachtjes te lachen: 'Dit is geschiedenis.' De partij-ideologe uit de dichtstbijzijnde grote stad, verantwoordelijk voor de geestelijke vorming van de 180 000 bewoners van het district waarin de kolchoze ligt, kan haar lachen ook moeilijk verbergen. 'Muziek verenigt de mensen!'

De partijsecretaris kijkt verward in het rond en ziet slechts proestende gezichten.

Hulpeloos staat hij tussen de metershoge portretten van Engels, Marx, Lenin en al die sovjethelden die Oezbekistan met vuur en pantsertrein veroverden.

'Dit zijn oude slogans,' legt de partij-ideologe ons uit. 'Zij dateren nog uit de periode van stagnatie toen de mensen nog leden aan verouderde denkpatronen. Die periode is nu met de perestrojka afgesloten. Maar de boeren hebben zo veel geld geïnvesteerd in al die leuzen, muurschilderingen en monumenten dat wij ze voorlopig niet weg willen halen. Voor ons betekenen ze niets meer.'

Onzeker en terneergeslagen neemt de partijsecretaris ons mee naar het theater. Daar hangt zijn laatste kunstwerk. 'Maak ruim baan voor de vrije huur van het land!' leest hij timide.

'Die is héél, héél mooi,' roept de ideologe. 'Heel passend. Heel trefzeker.'

Opgelucht vervolgt de partijsecretaris zijn rondleiding.

OEZBEKISTAN LIGT IN CENTRAAL-Azië, het oude Turkestan. Honderdttwintig jaar geleden werd het door de tsaar veroverd en ingelijfd bij het Russische rijk. Oezbekistan heeft een eeuwenoude cultuur met grote Perzische, Turkse en Arabische invloeden. Lange tijd was Turkestan een van de belangrijkste centra van de islamitische wereld. Tegenwoordig dragen de straten en pleinen sovjetnamen.

De kolchoze is genoemd naar Friedrich Engels en beschikt over 2600 hectare land. Op 1750 hectare wordt katoen verbouwd. Verder produceren de boeren druiven, appels, kool, pompoenen, watermeloenen. De exacte cijfers heeft de partijsecretaris op een groot bord bij de ingang laten schilderen. De communistische partij heeft 203 leden op de kolchoze. 'Dat is normaal,' zegt de partijsecretaris. 'Wij zijn nog steeds de avant-garde van het volk,' vult de ideologe aan. 'Wij voeren nu een nieuwe politiek,' legt ze uit terwijl de eerste theekoppen met wodka rondgaan. 'Moskou heeft besloten dat de boeren land mogen pachten van de kolchoze om een privé-bedrijf te beginnen. Een paar maanden geleden zijn we met het experiment begonnen. Vijftien boeren hebben nu een eigen bedrijf gesticht.'

De voorzitter van de kolchoze geeft toe dat het weinig is. 'De mensen aarzelen. Zij zijn waarschijnlijk bang. Maar wij hebben besloten om zo veel mogelijk land terug te geven aan de boeren. De boeren

FOTO'S GERARD JACOBS EN HANS OLINK

moeten weer baas worden van het land. Zoals Lenin dat wilde.'

'Wij hebben heel lang een verkeerde politiek gevolgd,' beweert de ideologe. 'Onder Stalin, Chroesjtsjov, Brezjnejev. Het was de schuld van de bureaucraten. Nu, onder Gorbatsjov, zijn wij het goede pad ingeslagen.' De partijsecretaris zwijgt en vult de theekoppen bij. Moskou is een andere wereld, meer dan 3000 kilometer ver. Hij is er nog nooit geweest. En de partij-ideologe is nieuw, aangesteld onder Gorbatsjov, toen bijna de hele top van de Oezbeekse communistische partij wegens corruptie en maffia-connecties de gevangenis indraaide.

De ideologe brengt een toast uit op de vre-

de, glasnost en perestrojka. 'Dat Gorbatsjov meer succes met zijn nieuwe landbouwpolitiek mag hebben dan met de anti-alcoholcampagne,' antwoorden wij.

Nu is het de beurt van de partijsecretaris om onbedaarlijk te lachen.

Het eten arriveert. Grote schalen met fruit, meloen, granaatappels, kebab en pilav, het traditionele rijstgerecht dat wat op couscous lijkt, worden binnengedragen. De kolchozevoorzitter slaat zijn handen voor zijn gezicht. 'God is groot,' zegt hij.

'Er is geen God behalve Allah,' antwoordt de partijsecretaris.

Wij vragen hoe je èn moslim èn communist kunt zijn. De secretaris kijkt onzeker in het rond en begint te kleuren. 'Dat kan niet,' zegt hij eerst aarzelend. En dan resoluut: 'Ik ben communist. Ik ben de partijsecretaris!' De voorzitter van de kolchoze kijkt hem meewarig aan. Vroeger was hij de partijsecretaris. Nu hoeft hij zich niet meer te excuseren: 'Ik ben communist. Ik ben moslim. Ik geloof niet in God. Ik geloof niet in het communisme. Ik geloof in mijn mensen.'

De partij-ideologe schiet de secretaris te hulp en legt uit dat de mensen altijd moslim zijn geweest, het onderdeel van hun tradities is. Zij hebben het verborgen moeten houden, lang in angst geleefd, angst voor de bureaucraten. Maar het zijn tradities, lege rituelen. Ze hebben geen betekenis meer. Utgur, onze Oezbeekse tolk, vertelt ongevroegd in het Engels dat hij ook moslim is, niet in het openbaar durfde te bidden, een leugen leefde. Alle mensen logen, zegt hij. Zijn kinderen leerden op school dat moslims achterlijk zijn, tirannen en handlangers van de feodale landheren, en dat de beschaving hier pas begonnen is toen de Sovjets arriveerden. Hij durfde ze niet te vertellen dat hun eigen vader een moslim is. 'Maar ik ben geen goede moslim,' besluit hij grijnzend en opent een fles Russische cognac.

DE PARTIJSECRETARIS BRENGT ONS met tegenzin naar een van de vijftien privéboeren. Hij heeft een vast programma voor bezoekers: de veertien kindercrèches, die gratis zijn en waar hij kan vertellen dat op de kolchoze de vrouwen drie jaar betaald ouderschapsverlof kunnen krijgen; de vier poliklinieken en de middelbare scholen waar de leerlingen les in het gebruik van computers krijgen; de enorme bergen katoen die dit jaar uiteraard nog hoger zullen zijn dan vorig jaar; het administratieve centrum waar hij trots vertelt dat de kolchoze een eigen kapitaal van zeven miljoen roebel heeft. Maar met de privéboeren weet hij nog niet goed raad. Moskou heeft 'een

groene revolutie' afgekondigd maar de berichten zijn vooralsnog schaars, de bedoelingen onduidelijk.

Timur Tifanov werkt op zijn weide, dik ingepakt tegen de snijdende ochtendwind. Hij heeft eigenlijk weinig tijd voor ons maar de regels van de gastvrijheid en de aanwezigheid van de partijsecretaris gebieden hem om ons te woord te staan. Hij neemt ons mee naar zijn huis in het dorp, brigade 35. Begin dit jaar leende Tifanov 10 000 roebel van de kolchoze en pachtte één hectare weiland. Op de markt kocht hij tien koeien. Hij heeft elf kinderen, wat niet veel schijnt te zijn in Oezbe-

kistan, en de hele familie werkt in zijn bedrijf. Vroeger, als katoenplukker in dienst van de kolchoze, verdiende hij gemiddeld 150 roebel per maand. Nu heeft hij een omzet van duizend roebel. Timur Tifanov is een tevreden man.

Zijn vrouw brengt grote schalen met meloen, granaatappels, druiven en tomaten binnen. De partijsecretaris bestelt wodka. Hoe het precies zit met die lening weet Tifanov niet. Begripen als omzet, bruto winst, rente en aflossing zijn hem, èn de partijsecretaris, vreemd.

'Wat gebeurt er als u de lening niet kan terugbetalen?' vragen wij. Hij kijkt vragend in het rond. Hij weet het niet.

'Hij krijgt een boete,' suggereert de partijsecretaris.

'En als hij dan nog niet kan betalen?'

'Dan krijgt hij weer een boete,' zegt de secretaris onzeker.

'Wat gebeurt er als hij failliet gaat?'

'Hij kent die term niet,' zegt onze tolk.

Wij drinken op het succes van Timur Tifanov. Hij lacht vriendelijk maar raakt het glas niet aan. Hij moet nog werken.

De partijsecretaris voelt er niets voor om zelf een bedrijf te beginnen. Hij verdient genoeg, 290 roebel per maand. En als de katoenoogst binnen is en de boeren goed gewerkt hebben, krijgt hij een premie. Hij excuseert zich en verlaat het vertrek.

'Natuurlijk zijn wij bang dat de staat ons land weer af zal nemen,' zegt Tifanov. 'Zoals vroeger, in de tijd van mijn ouders. Maar misschien zijn de tijden inderdaad veranderd. Wij zijn harde werkers. Wij verdienen nu veel geld. Een deel van mijn

melk moet ik aan de kolchoze leveren. Maar de rest mag ik op de markt verkopen. De tijd zal het leren.' Hij wil terug naar zijn koeien. Als we vertrekken ligt de partijsecretaris nog op de binnenplaats zijn roes uit te slapen.

PIRMAT SIRMoeHAMEDOV slaat een watermeloen stuk. Vlak onder de schil zit een vingerdikke laag pesticiden. Hij pakt een tweede meloen en slaat hem op een steen kapot. Meer gif. 'Oezbekistan sterft,' zegt hij. 'Het is één grote gifbelt.' Sirmochamedov is een Oezbeekse schrijver, maar aan de liefde heeft hij de afgelopen jaren geen dichtregel meer gewijd. Zijn kantoor in het gebouw van de schrijversvakbond in Tasjkent is een actiecentrum geworden van politiek geëngageerde schrijvers en intellectuelen. Bovenop het gebouw staat een enorme lichtreclame: 'Schrijvers! Werk voor de partij en het volk!' Daaronder hangt een metershoog portret van Lenin. 'Wij werken nu voor het volk,' zegt Sirmochamedov lachend. 'En de partij is woedend op ons.'

Het afgelopen jaar publiceerden de leden van de vakbond over tal van schandalen, vooral op ecologisch gebied. 'Eco-hysterie,' beweerden de officiële wetenschappers. 'Kwaadwillige leugens,' zeiden de partijbazen. Maar de schrijvers publiceerden onverdroten door. Soms in hun eigen orgaan, soms in schotschriften: over illegale begraaftplaatsen van kernafval vlak buiten Tasjkent, over de lozing van chemisch afval in het drinkwater, over kinderarbeid op de katoenplantages.

Het land is geplunderd door Moskou, vindt Sirmochamedov. Stalin en later Chroesjtsjov wilden dat de Sovjet-Unie onafhankelijk zou worden in zijn katoenproductie. Oezbekistan moest katoen verbouwen. Niemand lette op de consequenties. Ieder jaar stelde Moskou hogere eisen. Ieder jaar moesten de boerderijen meer pesticiden gebruiken. 'Wij gebruiken nu gemiddeld 54 kilo pesticiden per hectare, de VS anderhalve kilo.' Moskou bleef de eisen opschroeven en de autoriteiten gingen de cijfers vervalsen. Jarenlang betaalde Moskou ettelijke roebels voor katoen die nooit geproduceerd was. Niemand klaagde: de partijbonzen staken het geld in hun zak, de boeren profiteerden mee van de corruptie en de bureaucraten waren tevreden want de cijfers klopten. Totdat Gorbatsjov de bezem door de stal haalde en bijna de hele Oezbeekse partijtop in de gevangenis stopte. Maar Oezbekistan is een monocultuur gebleven. 'Het land sterft nog steeds,' zegt Sirmochamedov. Hij neemt ons mee naar een sovchoze, honderd kilometer buiten Tasjkent.

Direct buiten de stad beginnen de katoenvelden. De planten hebben een bruine kleur van de ontbladeringsmiddelen. De katoen is van slechte kwaliteit. De Sovjet-Unie moet hoogwaardige katoen importeren uit Egypte. De eigen, inferieure katoen werd tot nu toe verkocht aan de satellietstaten.

Door de sovchoze loopt een breed irrigatiekanaal. Aan de oever scharrelen ganzen. In de omringende velden plukken vrouwen en kinderen de katoen. 'Er is een Oezbeeks spreekwoord,' zegt Sirmochamedov. 'Toen God van ons hield, gaf hij ons twee grote rivieren, de Amoedarya en de Sirdarya. Toen God niet meer van ons hield, stuurde hij ons Russische ingenieurs.'

De twee rivieren stromen vanuit het gebergte dat Afghanistan van de Sovjet-Unie scheidt naar de vruchtbare valleien van Oezbekistan en monden uit in het Aralmeer, eens de op drie na grootste binnenzee ter wereld. Op last van Stalin en Chroesjtsjov begonnen Russische ingenieurs in het wilde-weg de rivieren af te tappen om nieuwe katoenvelden te kunnen irrigeren. De Amoedarya en de Sirdarya drogen nu op. Het Aralmeer verandert in een zoutwoestijn. Het kleine beetje water dat het meer nog bereikt is vergiftigd met pesticiden en ontbladeringsmiddelen. Volgens een recent onderzoek sterft één op de negen kinderen rond het Aralmeer bij de geboorte. 'Dit is erger dan Tsjernobyl,' zegt Sirmochamedov.

Vorig jaar richtte hij met enkele anderen in Tasjkent *Birlik*, eenheid, op, een volksbeweging. In zijn kantoor, waar het portret van Lenin plaats heeft moeten maken voor Spoetnik-foto's van het opdrogende Aralmeer, stelt hij ons voor aan Gafcha Namatova, de secretaris van *Birlik*, en Zahir Aqlam, een van de andere oprichters. Lenins portret staat nu bovenop een ouderwetse ijskast in de hoek van de kamer. In de ijskast worden de samizdat-publicaties, de vlugschriften, van *Birlik* bewaard. 'Het portret en de ijskast horen bij het meubilair,' zegt Aqlam schouderophalend. Wanneer de samizdat-kranten en Lenin van plaats zullen verwisselen, laat hij in het midden.

Zij zijn net terug van een demonstratie op het Leninplein. Een van de spandoeken die de circa 20.000 betogers meedroegen, was: Wij willen een echte soevereine staat met onze eigen Oezbeekse taal. Zahir Aqlam nuanceert die leuze onmiddellijk. *Birlik* wil – voorlopig in ieder geval – een soevereine staat binnen de Sovjet-Unie. De beweging moet voorzichtig manoeuvreren. Zij is nog steeds niet door de autoriteiten erkend, mag geen openbare bijeenkomsten houden, geen drukkerij wil haar publikaties uitgeven en zij kan geen officieel kantoor huren. 'Het heeft geen zin om nu politieke zelfstandigheid te eisen,' zegt Gafcha Namatova. 'Moskou zou het ons onmiddellijk verbieden.'

BIRLIK EIST OP DIT MOMENT DAT HET Oezbeeks de officiële taal van de republiek wordt in plaats van het Russisch. Maar het allerbelangrijkste is dat de katoenproductie drastisch vermindert wordt. Er moet een einde komen aan de vergiftiging van bodem en water. 'Dat kan ook binnen de Unie,' zegt Aqlam, 'althans, we kunnen het proberen.' Er zijn regelmatig contacten met de andere volksbewegingen die de laatste jaren en maanden in de Sovjet-Unie opgericht zijn. *Birlik* heeft vooral veel geleerd van de ervaringen van de Baltische groeperingen. 'Ik begrijp de Balten wel,' zegt Aqlam. 'Zij willen onafhankelijkheid. Zij werden voor de Tweede Wereldoorlog door de Russen bezet. Hier is dat niet het geval...' Maar Oezbekistan is toch ook veroverd en bezet?

Gafcha Namatova aarzelt. Ze is niet bang, zegt ze, ze is onzeker. 'Wij weten heel weinig. De laatste tijd verschijnen er publikaties waarin staat dat tijdens de burgeroorlog de steden hier gebombardeerd zijn door de Sovjets. Dat hebben wij nooit eerder gehoord. Wij zijn inderdaad veroverd door de tsaar. En de Sovjets hebben die bezetting voortgezet...'

Aqlam vult aan: 'Wij zijn afgesneden van onze cultuur, onze geschiedenis. Stalin verbood in de jaren twintig het Arabische schrift en verving het door het Latijnse alfabet. Een paar jaar later verving hij dat weer door het cyrilisch schrift. Binnen twintig jaar moest de bevolking tweemaal opnieuw leren lezen en schrijven. Stalin verbrandde de oude boeken en verving ze door Russische boeken. 'Hij maakte alfabeten van ons,' stelt Aqlam. 'Wij konden onze eigen literatuur niet meer lezen.' Op school leerden zij over struikrovers die verzet hadden geboden tegen de Sovjets, over handlangers van de feodale landheren. Nu horen zij van de oude mannen in de dorpen dat het vrijheidsstrijders waren. En dat de Oezbeken tot in de jaren

dertig zich tegen de Sovjets verzet hebben. Maar op school leerden Aqlam en Namatova dat zij bevrijd waren door de Sovjets. 'Niet alleen ons land is vergiftigd, ook onze geesten,' zeggen ze.

Namatova biedt aan, ons naar een kinderziekenhuis te brengen. Zij heeft reserves jegens Alex, onze tolk uit Moskou. 'KGB?' vraagt ze benauwd als hij even weg is. Wij lachen. Alex hoort, zoals hijzelf zegt, bij 'de verloren generatie', de dertigers die opgroeiden onder 'de grote leugen' en die nu cynisch en zonder idealen en hoop de toekomst afwachten. 'Maar hij is een Rus,' zegt ze, niet geheel gerustgesteld.

Het ziekenhuis ligt aan de rand van de stad. Tasjkent is een moderne, uitgestrekte stad, die na de aardbeving van 1964 bijna geheel opnieuw opgebouwd moest worden. Alle belangrijke boulevards zijn vernoemd naar sovjethelden, de zijstraten naar Oezbeken. De standbeelden van sovjethelden zijn volgens Namatova gemaakt van brons, die van de Oezbeken van gips. Het straatbeeld doet aan Turkije of het Midden-Oosten denken, aan Ankara of zelfs Istanboel. Maar er ontbreekt iets: het hart is verdwenen. Er zijn geen straatventers, geen kleine winkeliers, geen restaurants, geen drukte rondom de bazaar, geschreeuw en getrek op straat, claxons en minaretten.

De stad is doods. Alleen her en der een staatswinkel, vaak gesloten, of met halflege schappen met onbruikbare consumptiegoederen, kinderschoenen met onbuigbare zolen, bontmutsen. Eeuwenlang was Tasjkent, net als Samarkand en Bucharra een pleisterplaats aan de zijderoute naar China, nu zijn de stokoude bazaars vervallen en gesloten en moet je honderd kilometer rijden om een theehuis te vinden. Het kinderziekenhuis heeft geen naam, alleen een nummer. Wij vallen onverwachts binnen. De doktoren zijn in grote verlegenheid gebracht. Zij zijn niet ingesteld op buitenlandse delegaties. De kraan lekt, de deur hangt uit zijn scharnieren, het glas is kapot. Maar zij herstellen zich snel: alles is in orde. Er zijn genoeg bedden, genoeg geneesmiddelen, genoeg doktoren en verpleegsters. Gafcha Namatova is geïrriteerd. Oezbekistan heeft het laagste

aantal ziekenhuisbedden per hoofd van de bevolking van de Sovjet-Unie, het laagste aantal doktoren en een groot gebrek aan medicijnen. Haar statistieken kloppen niet, zeggen de doktoren. Althans niet voor dit ziekenhuis.

Zij sleept ons mee naar een kamer waar een paar jaar geleden een van haar vier kinderen werd verpleegd: een kamer van vier bij zes, twaalf bedden, stijf tegen elkaar gezet. Alle kinderen hebben maagklachten. Gafcha Namatova heeft tranen in haar ogen. 'Na zeventig jaar zwijgen, durven ze nog steeds niet de waarheid te zeggen. Ze vinden dat ze nog steeds optimistisch moeten zijn.' Ze loopt weg door de ongeverfde gang, langs het standbeeld van Lenin, door de kapotte deur naar buiten.

UTGUR, ONZE OEZBEEKSE GIDS, probeert de politiek zo veel mogelijk te mijden. Hij voelt zich ongemakkelijk wanneer wij officials doorzagen over hun 'double speak'. Alex, onze begeleider uit Moskou, loopt hoofdschuddend rond door Oezbekistan, klagend over 'verouderde denkpatronen' alsof glasnost en perestrojka nog niet doorgedrongen zijn in de provincie. Alex is ook bang. In Moskou circuleren veel verhalen over etnisch geweld in Oezbekistan. Niet alleen tegen Meshketen en Krimtaren, ook tegen Russen. 'Zij haten ons,' zegt hij. Wij lachen hem uit. Tot wij op een avond in Tasjkent tegen een groep dronken Oezbeekse jongeren aanlopen. 'Zij willen ons vermoorden,' piept Alex. Wij drijven de spot met hem. 'Zij denken dat wij Russen zijn.' Wij kijken geamuseerd de bar rond. Tot de messen getrokken worden. Wij worden ontzet door geüniformeerde leden van de militia die ons naar onze hotelkamer voeren. Wij doen de deur op slot.

Utgur is trots op de rijke geschiedenis van zijn land. Hij laat ons gerestaureerde mausolea zien uit de achtste eeuw en moskeeën uit de Timoeriden-periode, volgens hem een hoogtepunt in de Perzische kunstgeschiedenis. Bucharra was duizend jaar geleden een van de belangrijkste steden ter wereld, het centrum van de islam. Er woonden toen 300 000 mensen. De emir had een bibliotheek van 45 000 titels. Abu Ali Sina, in het Westen bekend als Avicenna, werd hier geboren. Timur de Kreupele veroverde vanuit Samarkand bijna heel Azië, Georgië en Moskou. Langs de zijderoute kwamen ook veel indringers, Perzen, Alexander de Grote, Arabieren, Djengiz Chan...

En de tsaar?

'Ook de tsaar,' geeft Utgur toe. 'Maar dat is politiek.'

De rondleiding eindigt bij het paleis van de laatste emir van Bucharra. 'Emir Olim was een hele wrede man,' doceert Utgur. 'Toen jonge, islamitische intellectuelen democratische hervormingen wilden, liet hij ze op de binnenplaats van het paleis doodranselen. De hervormers kozen vervolgens de kant van de Sovjets. Dat is slecht afgelopen. Na de burgeroorlog had Stalin ze niet meer nodig. Hij liet ze executeren. En ze verdwenen uit onze geschiedenisboeken.'

Utgur vindt het 'too much politics', maar gaat dapper verder. 'De emir was heel rijk en heel ijdel. Hij dronk wijn en speelde kaart. Soms dubbelde hij met de andere emirs uit de streek om hele dorpen. De emir was ook heel viriel. Hij had 364 vrouwen.'

Utgur is op vertrouwd terrein: de anekdote. Hij neemt ons mee naar de vijver achter het paleis. Aan de rand van het water staat een platform. 'Hier zat de emir met zijn slaven. Na een dag hard werken keek hij graag naar zijn 364 vrouwen die in de vijver zwommen. Zij wachtten op een teken van de emir. De emir gooide een appel in de vijver en de vrouw die de appel wist te veroveren, mocht de nacht met hem doorbrengen.'

In Samarkand neemt Utgur ons mee naar een prachtig gerestaureerde moskee uit de veertiende eeuw. Verscholen achter een lage minaret roept een stokoude man de gelovigen op voor het middaggebed. Een groep Russische toeristen maakt foto's.

Na de dienst stelt hij ons voor aan de jonge imam.

'Wij worden niet vervolgd,' zegt hij. 'Wij zijn nooit vervolgd. In onze grondwet wordt de godsdienstvrijheid gegarandeerd.' Als bewijs laat hij een exemplaar van de lokale partijkrant zien. De hele achterpagina is gevuld met een artikel van de imam die antwoord geeft op vragen van de lezers over de islam. 'Ik heb ook een eigen radioprogramma.'

Wij waren gewaarschuwd. In zijn *Crescent in a Red Sky* beschrijft Amir Taheri hoe Stalin na een bloedige periode van repressie in 1943, op zoek naar bondgenoten, de islam weer accepteerde en een aantal geestelijke leiders voor de sovjet-mos-

lims aanstelde. Collaborateurs, stelt Taheri onomwonden. En vermoedelijk ook KGB-agenten.

De imam serveert thee en schilt persoonlijk een appel voor ons.

'Hoeveel moslims zijn er in de Sovjet-Unie?'

'Zestig miljoen.'

'En in Oezbekistan?'

'Veertien miljoen.'

'Hoeveel moskeeën zijn er?'

'Tachtig.'

'Hoeveel nieuwe moskeeën zijn er de afgelopen zeventig jaar gebouwd?'

'Twee.'

'Hoeveel korans zijn er de afgelopen zeventig jaar gedrukt?'

'Ongeveer 150.000.'

'Hoeveel in het Oezbeeks?'

'Geen een.'

'Hoeveel moslims mogen er dit jaar van de autoriteiten op pelgrimstocht naar Mekka?'

'Eenendertig.'

Buiten arriveert een nieuwe bus met Russische toeristen. De imam blijft ons onveroorbaar aankijken.

'U kent het begrip "taqiyeh", het recht van moslims om te veinzen als zij bedreigd worden?'

'Ja,' zegt hij. En zwijgt.

'De nieuwe sovjetmacht verbrandde de

koran, ontheiligde de islamitische monumenten, sloopte de moskeeën of veranderde ze in bioscopen en danszalen, verbodde de vrouwen om de sluier te dragen en deporteerde of vermoordde tienduizenden gelovigen,' schrijft Amir Taheri. 'Maar zij slaagde er nooit in om de binnenwereld, de "harim" (het verboden terrein), te veroveren, die voor altijd gesloten is voor de ongelovigen.' De islam is volgens Taheri echter geen politieke factor van betekenis in de Sovjet-Unie. Althans niet op dit moment. De islam kenmerkt zich door 'een koude vijandigheid jegens het systeem'. 'Aan de buitenkant zijn het ordentelijke staatsburgers, van binnen blijven het gelovige moslims,' schrijft hij. In de jaren zeventig was Taheri hoofdredacteur van de grootste krant van Iran, Kayhan. In zijn boek citeert hij pamfletten die op de bazaar van Samarkand en Tasj-

(advertentie)

HOOG TIJD VOOR 'N LIJFRENTTE.
MAAR WELKE MOET U KIEZEN?

BEL DE
LIJFRENTTELIJN:
030-321049

Dat kan tot 's avonds 22.00 uur. Zaterdag's tot 15.00 uur.
Een team van specialisten staat voor u klaar!

WOUTERS & VAN ARKEL
PARTNERS

UW PERSOONLIJKE ADVISEURS IN FINANCIËLE ZAKEN.

kent door radicale moslims verspreid zouden zijn: het land van de islam is volgens die geschriften 'gekoloniseerd door de Slaven' en de gelovigen worden opgeroepen om 'een rein, godvrezend en onbaatzuchtig leven te leiden in contrast met diegenen die naar alcohol ruiken en in zonde leven'.

De imam kent de pamfletten. 'Zij werden een jaar of vijf geleden verspreid. Nu niet meer. Wij hebben nu onze officiële publicaties.'

Bij het afscheid geeft hij ons een present-exemplaar van 'Muslims of the Soviet East', een duur uitgevoerd Engelstalig tijdschrift dat op een grote stapel bij de deur op bezoekers ligt te wachten. 'Is er ook een Oezbeekse versie?' vragen wij. 'Nee,' zegt de imam. 'Alleen een Engelse, Russische en Franse. Wij hebben geen eigen drukkerij. Saoedi-Arabië heeft ons apparatuur daarvoor geschonken, maar de autoriteiten hebben ons nog geen toestemming gegeven om de machines te importeren. Ik weet niet waarom.'

DE AVOND MAKEN WIJ RUZIE IN DE verlaten dollar-bar van het toeristenhotel. Wij hebben van de autoriteiten in Moskou toestemming gekregen om het Aralmeer te bezoeken en verslag te doen van de ecologische ramp. De lokale Oezbeekse autoriteiten weigeren echter om ons te ontvangen. Utgur belt regelmatig met zijn collega's in Karakapakia, de autonome republiek waar het Aralmeer ligt en dat deel uitmaakt van Oezbekistan. Hij krijgt geen toestemming om ons naar het meer te brengen.

'Waarom huren we geen auto, of kopen een treinkaartje en reizen we desnoods zonder toestemming naar het meer?'

Utgur is onverzettelijk. 'Wij hebben geen toestemming. Basta. Zij arresteren ons onmiddellijk. En ik moet nog langer mee.'

'Bureaucraten,' klaagt Alex.

Utgur werpt hem een venijnige blik toe. 'Probeert het nog één keer,' dringen wij aan.

Utgur kijkt verbijsterd. 'Ik heb het gevraagd. Zij zeiden nee.'

'Vraag het nog één keer.'

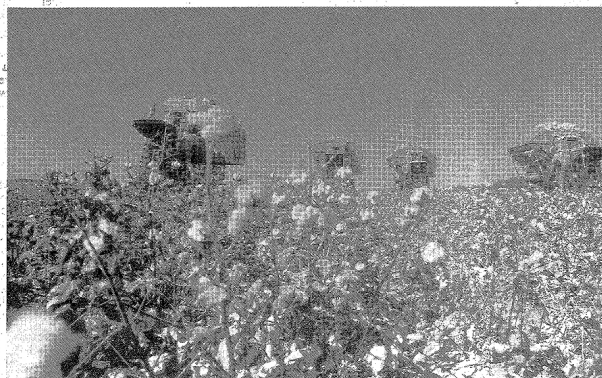
'Morgen kunnen wij een uitstapje maken naar een traditioneel Oezbeeks dorp in de bergen,' suggereert hij.

Wij zijn niet geïnteresseerd.

'Er is niets veranderd,' zegt Alex. 'Buiten Moskou.'

Utgur staat op. Hij kijkt ongelukkig. 'That's it,' zegt hij en neemt afscheid. ■

GERARD JACOBS en HANS OLINK zijn freelance journalisten. In Inter magazine van januari-februari 1987 deden zij verslag van de eerste tekenen van perestrojka in Siberië.

Katoenogst in Oezbekistan (foto ABC press)

EEN WINGEWEST VAN MOSKOU

Moskou investeert nauwelijks in Oezbekistan maar de Centraal Aziatische Sovjet-republiek moet wel bijna al haar grondstoffen afstaan. Voor Oezbekistan, met zijn snel groeiende bevolking en zijn monocultuur van katoen, zijn de gevolgen desastreus. Roofbouw leidt tot overmatig gebruik van pesticiden en tot opdrogende rivieren. Een wet op het economische zelfbeschikingsrecht zou als een geschenk uit de hemel komen.

Gerard Jacobs
Hans Olink

De weefmachines maken een hels kabaal. De meisjes die ze bedienen, horen ons niet aankomen. Pas als we vlakbij zijn, kijken ze verschrikt op en werpen zich van de weersmuur in hoog tempo op de spoelen. Een verdieping hoger ratten zo'n 150 naaimachines, bediend door een even groot aantal jonge meisjes. De leidster van de brigade toont ons vol trots jurken die hier worden vervaardigd. Zo'n 1200 per dag, vertelt ze, door de twee ploegen die elkaar dagelijks aflossen. Ze prijst de kwaliteit van de jurken alsof ze op de markt staat.

In het kielzog van de vakbondsvoorzitter worden we rondgeleid door de textielfabriek 'Malika' (vertaling: Prinses) in Tsjikent, de hoofdstad van de Sovjet-republiek Oezbekistan. De fabriek maakt een vooroorlogse indruk. Murw geratel door het lawaai stellen we voor naar de kantine te gaan. Onderweg vertelt de vakbondsvoorzitter over de arbeidsomstandigheden. Die zijn al een stuk verbeterd, maar nog niet bevredigend. Zijn relaas wordt onverwachts onderbroken door die vrouwen die ons in het trappenhuis passeren en in gebarentaal met elkaar communiceren. Ze zijn doof. "Een beroepsziekte", mompelt hij. "Komt vooral voor bij vrouwen die hier al zo'n twee jaar werken." Als wij vragen of daar niets aan te doen is, vertelt hij dat er jaarlijks isolerende maatregelen miste de boot, worden dergelijke investeringen is er niet."

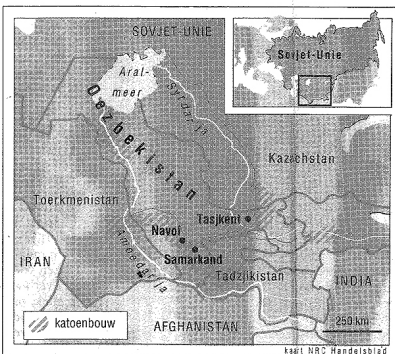
De vakbondsvoorzitter verwacht dat dit jaar de Planwinst van 19 miljoen roebel zal worden gehaald. Maar daarvan zal 15 miljoen als belasting moeten worden afgedragen aan 'Moskou'. Hij neemt het woord 'onrechtvaardig' in de mond. Want van de resterende 4 miljoen roebel moeten

Witte goud

De 'Malika'-fabriek is één van de weinige textielfabrieken in Oezbekistan; opmerkelijk want deze Sovjet-republiek levert ongeveer 80 procent van de totale productie aan ruwe katoen in de Sovjet-Unie. Hiervan wordt 96 procent uitgevoerd naar Rusland, de Oekraïne en de Comecon-landen. Een klein deel hiervan komt weer terug als halffabricaat en wordt onder andere verwerkt in de Malika-fabriek.

"Een onverkwikkelijke situatie", vindt de vakbondsvoorzitter. "Het witte goud wordt de katoen genoemd, maar de Oezbeken worden er niet veel rijker van. Voor onze werkgelegenheid zou het beter zijn als de ruwe katoen in Oezbekistan zou worden verwerkt."

Het was Stalin die Oezbekistan eind twintiger jaren inliefde in de plan-economie. De bodem was uitarmde geschikt voor de verbouw van katoenplant. De Sovjet-Unie moest en zou autarkisch worden en katoen was daarbij onontbeerlijk voor de kleding van de bevolking en van het Rode Leger als grondstof voor explosieven. Een halve eeuw later heeft Oezbekistan een monocultuur. De Centraal-Aziatische Sovjet-republiek produceert jaarlijks ongeveer 5 miljoen ton katoen, en

Werknemsters in de textielfabriek 'Malika' (foto Gerard Jacobs)

neemt daarmee ongeveer 25 procent van de wereldproductie voor haar rekening. Een goede tekenende plaats na China. Ruim tien jaar geleden bedroeg het wereldaandeel nog zo'n 55 procent. Door een verhoogde vraag naar kwaliteits hoogwaardige katoen staat de wereldmarkt met als gevolg een sterke daling van de inkomsten aan harde valuta. Maar dat was niet het

enige probleem waarmee de Oezbeekse economie geconfronteerd werd. Door de steeds hogere plan-eisen van Moskou werd er roofbouw gepleegd op het land. De vruchtbaarheid van de grond nam af en er moesten nog meer pesticiden gebruikt worden om de productie op eenzelfde niveau te houden. Per hectare worden er vijftien maal zoveel pesticiden gebruikt als in de Verenigde Staten.

Portretten van de meest productieve werkers van de textielfabriek 'Malika' (foto Hans Olink)

Welvaartspeil van Oezbekistan zakt naar bedenkelijk niveau

En daar kwam nog bij dat als gevolg van de overmatige irrigatie Oezbekistans watervoorraad slonk. De twee grootste rivieren - de Amoe-darya en de Syrdarya - zijn onbeduidende stroompjes geworden. En de op drie na grootste binnenzeer ter wereld - het Aralmeer - is bijna opgedroogd en verandert in een zoutoestijn. De *Litvorenzja Gazeta* sprak nog onlangs van "een tragisch experiment".

Handelscentrum

Ongeveer 300 kilometer zuidwestelijk van Tsjikent ligt - in de Serachan-ovse - Samarkand, eeuwen geleden bekend als handelscentrum aan de legendarische zijderoute, nu één der belangrijkste industriële centra van Oezbekistan. Niet ver van het oude centrum van de stad met zijn tientallen moskeeën, medreses en mausolea ligt de oudste (1934), en grootste zijdefabriek van de republiek. Na de katoen is zijde het belangrijkste product. In de directiekamer, voor een portret van een nijkverkeerde Lenin, wacht de adjunct-directeur Eedoes. Salmazade ons op.

Hij verwacht voor dit jaar een winst van 6 miljoen roebel. Het grootste deel zal daarvan aangevend worden om de werkomstandigheden te verbeteren. En dat is ook nodig. De fabriek die jaarlijks ongeveer 12 miljoen meter zijde en fluweelstoffen produceert, barst uit haar voegen. In de weefafdelingen staan de arbeiders dicht op elkaar gepakt in lage, benauwde, slecht geventileerde ruimtes. Daar kan - aldus Salmazade - nu eindelijk wat aan worden gedaan. Zijn fabriek is sinds twee jaar onafhankelijk. Dat geeft Salmazade meer vrijheid van handelen.

Maar de belangrijkste herstructurering moet nog doorgevoerd worden: de decentralisatie binnen de fabriek. "Dan krijgt iedere afdeling een eigen exploitatierekening. Als op verdeling van de winst hoger blijkt dan op de weverij, kan daar het loon van de arbeiders ook hoger worden. Loon naar prestatie. Dat zal ook leiden tot grote inkomensverschillen in ons land. Het is niet anders dan dat onderlinge jaloezie kan leiden. Maar het zal ook de competitie stimuleren en dat is een goede zaak."

Salmazade vindt het een hele oplichting dat het witte goud en ruwe katoen - wordt geëxporteerd naar andere delen van de Sovjet-Unie - vooral Rusland - en daar verwerkt. En omgekeerd investeert

mag de opbrengst op de vrije markt verkocht worden. De afgelopen twee jaar is de productie nog niet toegenomen, maar als we binnen het bedrijf gaan decentraliseren zal dat wel het geval zijn. Maar zullen verlieslijdende afdelingen dan worden gesloten? "Nee, dat denk ik niet, maar er zullen misschien wel onslagen gaan vallen. Door scherpere kostenrekening is dat onvermijdelijk. Voor een efficiënte bedrijfsvoering is het beter personeel te ontslaan, anders krijg je ongeletterde werknemers die de arbeidsomstandigheden van de anderen aantasten en uiteindelijk ook de kwaliteit. We zullen in overleg met de vakbond andere mogelijkheden voor deze mensen moeten zoeken. Ik denk dat ze goed in de horeca terecht kunnen, daar is grote vraag naar personeel."

Oude denkpatronen

Salmazade praat als een modern manager, maar geeft desgevraagd toe dat het hem moeite kost aan de nieuwe ontwikkelingen te wennen. "Wij hebben allemaal nog last van oude denkpatronen. Het kijkt nog altijd over mijn schouder wat de autoriteiten ervan vinden. Ik voel me nog steeds afhankelijk van het ministerie. Wij Oezbeken zijn opgevoed in een traditie waarbij ons respect voor ouderen, voor autoriteiten, is bijgebracht. We hebben geen politieke cultuur van discussieren. Met de invoering van de glasnost moeten we ineens kritiseren en daar heb ik nu steeds moeite mee."

De economische situatie is een toonbeeld van de wijze waarop 'Moskou' investeringen pleegt. Zo ligt op zo'n 100 kilometer westelijk van Samarkand het stadje Navoi. Ruim tien jaar geleden werd een chemisch-industrieel complex gebouwd, waar plastic en synthetische garens worden vervaardigd. De fabriek onttrekt jaarlijks ongeveer 80 miljoen kubieke meter water aan de Serachan-rivier, een hoeveelheid waarmee ongeveer 6.000 hectare katoenplantage geïrrigeerd kan worden. De producten van deze fabriek worden uitgevoerd naar andere Sovjet-republieken, nota bene de republieken, waar geen waterprobleem heerst.

Oezbekistan vertoont alle kenmerken van een kolonie. Verreweg het grootste deel van de grondstoffen - gas, olie, goud en ruwe katoen - wordt geëxporteerd naar andere delen van de Sovjet-Unie - vooral Rusland - en daar verwerkt. En omgekeerd investeert

'Moskou' nauwelijks kapitaal in Oezbekistan. Ongeveer 80 procent van de Sovjet-industrie is geconcentreerd in westelijke delen van de Sovjet-Unie. Sinds 1970 stegen de investeringen in Oezbekistan niet meer, en dat terwijl de bevolking met circa vijftig procent toenam. En nog steeds groeit de bevolking - nu zo'n 20 miljoen inwoners - jaarlijks met een half miljoen. De investeringen in de sociale sector (onderwijs, gezondheidszorg, recreatie) daalden zelfs.

De gevolgen zijn desastreus. Het welvaartspeil van de Oezbeken zakt naar een bedenkelijk niveau, de gezondheidszorg verslechtert. Vooral door het gebrek aan water en het gebruik van pesticiden kan het de bedenkelijke vergelijking met de Derde Wereld-landen doortaan. De werkloosheid bedraagt ongeveer 22 procent van de beroepsbevolking, het hoogste percentage in de Sovjet-Unie. In de zeventiger jaren groeide het arbeidspotentieel met ca. 250.000 personen per jaar, terwijl het aantal arbeidsplaatsen slechts met 100.000 per jaar toenam.

Groeiende kloof

Oezbekistan heeft behoefte aan een arbeidsintensieve industrie, maar het beleid van Moskou is daar tot nu toe zeker niet op gericht, ook onder Gorbatsjov niet. De uitgangspunten van het 27ste vijfdecongres blijven onverlet: innovatie en restauratie van bestaande industrieën. Doordat die industrieën vooral in het Europese deel van het land zijn geconcentreerd, zullen daar ook de investeringen toenemen. De kloof tussen Europa-Rusland en Centraal-Azië zal alleen maar groter worden.

Moskou economie professor Perilantov - lid van de Academie van Wetenschappen en van een commissie die onderzoek doet naar de economie van Oezbekistan - is een groot voorstander van de hervormingen voor de verschillende republieken. "Landen waarvan het merendeel zijn ook de intellectuelen en de politici ervan doorrongen dat zo'n groot land als het onze niet adequaat te bestuuren valt vanuit Moskou. De Baltische Staten hebben deze discussie in een stroomversnelling gebracht. Misschien dat de Baltiërs iets te hard van stapel lopen, maar het laatste woord wordt de regering nu gedwongen snel maatregelen te nemen."

Voor Oezbekistan zal een wet op het economische zelfbeschikking, acht volgens hem een geschiedte uit de hand zijn. "Als de groot eigendom van de republieken wordt zal bijvoorbeeld de katoen aan Oezbekistan toevallen. Ze kunnen dan zelf bepalen hoeveel ze te produceren. Het Plan zal dan niet meer zijn dan een prognose, zoals ook de westerse economie met prognoses werkt. Door het wegvallen van het katoendictaat kan Oezbekistan de productie aanpassen aan wat ecologisch verantwoord is. De roofbouw op de grond en de verspilling van het water zullen dan gemakkelijker vermeden kunnen worden."

Maar er zit een aderdtie onder het gras. De Unie - Moskou dus - zal gezien het nationale belang van de katoen voorrang houden bij de aankoop. Daarna komen de republieken pas aan de beurt. De Unie kan aankopen tegen van tevoren vastgestelde prijzen, de republieken moeten aankopen tegen marktprijzen. "Dat is misschien niet helemaal eerlijk, maar nog al beter dan voorheen toen Moskou de productie eenzijdig vaststelde."

De snelle bevolkingsaanwas in Oezbekistan baart Perilantov zorgen. "Als die groei niet snel een halt wordt toegevoerd, zal de levensstandaard laag blijven. Er moet een campagne komen die dit probleem delicat aanpakt, want het onderwerp ligt zeer gevoelig. Het is nu eenmaal hun traditie om zoveel kinderen te hebben."

aan nieuw kapitaal. Iedere burger van Hongkong, die ongeveer 400.000 gulden investeert en voor minstens één arbeidsplaats zorgt, is welkom. De Hongkong-Chinezen nestelen zich in Canada's grote steden met THE SUNDAY TIMES een ongekend vertoon van rijkdom. Hypotheken hebben ze nauwelijks nodig, huizen kopen ze met contant geld en verhuizen ze voor de Canadezen, voor wie racisme doorgaans een vies woord is, volstrekt onuitstaanbaar vanwege het gemak waarmee ze in Canada een tweede toevoeg aan hun welvaart. De Canadezen kunnen het bij voorbeeld moeilijk verkopen dat niet één Canadese onderneming in staat bleef te zijn de rijkste man van Hongkong, La Ka-Shing, af te troeven toen hij 2 miljard dollar bood voor de verdere ontwikkeling van Expo'87, het promotionele pronkstuk van Canada's aanzien in de wereld.

Herman Frijlink

Parijs is de financiële verrassing van de jaren tachtig. Wie had, schrijft het Britse weekblad *The Economist*, ooit gedacht dat dit zou gebeuren onder het regime van de socialist Mitterrand? Hoewel de Franse socialisten in 1981 het ergste deden vrezen met hun vergaande voorstellen tot nationalisering, ont-popte Parijs zich in acht jaar tot een financieel centrum dat in Europa na Londen bekend staat als de markt met de grootste openheid. Deze socialistische bekering tot het kapitalistische beginsel van marktvrijheid was volgens het blad te danken aan het grote verheerlijkt, de op dertig geraakte rente, daling van spaartegoeden en aan de toen bestaande regulering voor banken, die niet eens wisten wat concurrentie was. Om die ontwikkelingen het hoofd

te bieden, werden sinds 1981 de mogelijkheden tot het verhandelen van muntenheden drie keer vermenigvuldigd. In 1985 kwam er een nieuwe Wet op het bankwezen, terwijl de geld- en obligatiemarkten werden gereorganiseerd. Daarnaast bespoedigen belastingverlagingen de groei van collectieve investeringen tot een bedrag van 231 miljard dollar, de helft van de Europese markt. Ook vonden er twaalf grote privatiseringsoperaties plaats. Al die financiële-technische hervormingen hebben de Franse markt ook veel aantrekkelijker gemaakt voor buitenlandse banken als bij voorbeeld Warburg en de Dresdner Bank. De Deutsche Bank daarentegen miste de boot, omdat Mitterrand de privatisering stopzette die de bank aan een partner had moeten helpen. In Duitsland gaan de veranderingen veel minder snel. Het blad schrijft dit vooral toe aan de Bundesbank, die de D-mark heilig heil verklaard en daarom elke financiële vernieuwing ziet als een risico op het verlies van controle over het aanbod van geld.

BLADEREN

SOCIALISTISCHE BEKERING

Ook de bijzondere band tussen banken en bedrijven staat financiële hervormingen in de weg. Daar komt bij dat het bedrijfsleven niet erg marktgericht is als het op financiering aankomt. Ook de individuele beleggers schuwen marktrisico's en geven de voorkeur aan obligaties en spaarrekeningen. De Duitsers hebben een goed gevulde spaarpot. In 1988 legden zij 13,6 procent van hun beschikbare inkomsten opzij. Alleen al de bevolkingsgroep die ou-

der is dan 60 jaar heeft een appelte voor de dorst dat 500 miljard D-mark waard is. Gelukkig, verzucht het blad, zijn de jongeren veel minder was van risico's. Een vijfde van de Duitse aandeelhouders is jonger dan 30 jaar.

Die Zeit

Wellicht behoren zij tot de prestatiedragers" die volgens Klaus Murrmann, president van de Duitse metaalwerkgereedschap, niet meer in aanmerking komen voor verker-

ting van de arbeidstijd tot 35 uur. Deze en andere eisen van de metaalbonden kloppen niet met de tijdgeest, zegt hij in een interview met het Duitse weekblad *Die Zeit*.

De tijdgeest bestaat volgens hem vooral uit verhoging van produktiviteit. Prestatiedragers zijn volgens Murrmann bij voorbeeld de werknemers in de sector Onderzoek en ontwikkeling, die jaarlijks toch al 200 uur korter werken dan hun Japanse collega's en concurrenten. Ook bedoelt hij produktieve werkvorbereiders, programmeurs en verkopers. Kortom, iedereen wiens werktijden niet afgenomen kunnen worden aan de DIEM ZEIT zonder ideologische schade. In de tijdgeest van Murrmann past ook dat er voor de Duitse metaalwerkgereedschap pas dan gewerkt wordt als er werk is, desnoeds ook op zaterdag. Arbeidstijdverkorting is uit de tijd, want er is, zo stelt hij vast, niemand meer die

geloofd dat arbeidstijdverkorting werkelijk arbeidsplaatsen doet ontstaan. Murrmann wijst er ten slotte minzaam en voorzichtig op dat de opening van de DDR, een nieuwe dimensie toevoegt aan de onderhandelingen met de werknemers. Hij suggereert daarmee volgens *Die Zeit* dat maiting van kooien nodig is om de DDR te kunnen helpen.

The Sunday Times

Vorig jaar kwamen er 22.000 migranten uit Hongkong in Canada aan, die samen goed zijn voor bijna vijf miljard gulden. De Hongkong-Chinezen vormen daarmee momenteel de grootste en rijkste immigrantengroep in Canada. Ze voelen er, schrijft *The Sunday Times* in de kleurenbijlage, niets voor om rustig af te wachten hoeveel Hongkongse burgers er en Brits paspoort krijgen, alvorens hun stad in 1997 wordt ingelijfd bij Rood-China. De Canadese overheid heeft de rode loper uitgelegd voor de Hongkong-Chinezen, omdat 's lands economie behoefte heeft